

Вера ВЕСКОВИЌ-ВАНГЕЛИ

КОМУНИСТИЧКАТА ПАРТИЈА НА ЈУГОСЛАВИЈА ВО АФИРМИРАЊЕТО НА БОРБАТА НА ЖЕНАТА ЗА ЕДНАКВОСТ

I

Со општествено-економските промени, што беше ги наметнала индустриската револуција, трудот на жената во домашното стопанство осетно ја губи својата поранешна економска вредност. Значително поевтиното индустриско производство скоро на сите потребни артикли за домаќинството го потиснува првостепеното значење на трудот на жената, кој станува сосем нерентабилен, додека пак брзиот развој на индустријата (крај на XIX и почетокот на XX век) барал бројна и евтина работна рака. Во тој период расте и бројот на вработените жени.

Меѓу причините што одиграле пресудна улога жената да се упати кон фабричките хали, била недоволната, скоро сосем минималната за егзистенција заработувачка само на еден член од семејството. Таа постепено, но сè побројно го напушта тесниот круг на својот беден дом и влегува во еден нов, за неа потполно непознат свет. Меѓутоа, ова драстично вклучување на жената во општествените производни процеси, чини таа да стане помалку економски зависна од мажот, од семејството. Доаѓа до промена и на нејзиниот статус, најпрвин во самото семејство. И точно во овој преломен момент — кога трудот на жената добива општествено значење, се проширува и нејзината сфера на интересирање, која ги пречекорува тесните меѓи на семејството и се експонира во општествениот живот на колективот и во земјата.¹⁾

Постепеното, но сигурно продирање на женскиот труд и во најтешките операции на производството (каде што таа на работното место сосем достоинствено го заменуваа работникот), имало за последица, во еден одреден период од развојот на рабoтничката класа, жената-работничка, од самиот работник да

¹⁾ Клара Цеткин: Рад — ослободилац жене. в. „Једнакост“, Орган жена социјалдемократата, Београд, 1 јуни 1912.

биде доживеана како негов опасен конкурент. Ваквата состојба на нетрпеливост меѓу работничката класа била смислено поддржувана од работодавците. Тие имале за цел жената да ја држат понастрана и надвор од акциите на организираните и „бунтовните“ работници, а нејзината борба — за еднаква работа — еднаква заработувачка и подобри животни услови, да биде толкувана како борба на двата пола во редовите на работничката класа. Овој вешто исконструиран конфликт меѓу работникот и жената-работничка произлегувал од неадекватно вреднуваниот труд на жената, што имало за последица таа полесно и побрзо да се вработува. Податоците за бројот на вработените од времето на индустриската револуција, скоро без исклучок и со сигурност укажуваат на високиот процент на истиснувањето на машката работна рака од фабриките и нејзината замена со ниско платениот женски и детски наеман труд.²⁾ Затоа, жената била често пожелна, а во некои индустриски гранки исклучително барана за работна сила, бидејќи, со експлоатацијата на нејзиниот и детскиот труд, се создавал и најголемиот дел на капиталистичкиот профит.³⁾ На тој начин, снажниот развиток на капитализмот ја создал наемната работничка и ги разликал патријархалните традиции и сфаќањето дека жената му припаѓа исклучиво на домот и семејството. Со вклучувањето, пак, на жената во производството и во продукциите односи, бил направен голем чекор напред и била извршена длабока општествена преобразба.⁴⁾ Сега на политичката сцена се јавува нова револуционерна сила, жената работничка и пролетерка, која со здобивањето, макар и на непотполна економска самостојност, отпочнала да го подготвува теренот за здобивање на политичка и економска рамноправност и во општеството, но и како сопруга, мајка и граѓанка.⁵⁾ Таа, под светлината на социјалистичките идеи, јасно го согледува економското и општественото значење на својот труд во општествената поделба на истиот и двојната обесправеност, како и острата дискриминација во однос на нејзините политички права. И додека економската функција на жената се прилагодила кон капиталистичкото производство, нејзините социјални права сè уште не излегле од рамките на старите, преживеани, општествени норми.

²⁾ Поопширно кај Jürgen Kuschynski: Die Geschichte der Lage Arbeiter unter dem Kapitalismus. Akademie Verlag. Berlin 1963, Bd. 18; Увелин Сјуллеро: История и социологија женского труда. Изд. „Прогресс“. Москва 1973.

³⁾ Karl Marx: Kapital. Izd. „Prosveta.“ Beograd 1973, tom I, str. 349—350; Lenin: Werke. Dietz Verlag. Berlin 1956, Bd. 3, s. 453—454.

⁴⁾ Lenin, c.d., s. 563.

⁵⁾ Clara Zetkin: Ausgewählte Reden und Schriften. Berlin 1957, Bd. I, s. 220.

Жената во Македонија, на која социјалистичките идеи започнале да ѝ стануваат познати на преминот од XIX во XX век⁶⁾, во новото столетие го понесла како свое драгоцено искуство револуционерното наследство од минатото. Нејзината борба за еманципација и постепената појава на општествената сцена на животот во Македонија, започнува речиси со појавата на првите весници на капитализмот во Македонија.⁷⁾ Веќе, од средината на XIX век таа е учителка, просветен работник, овде-онде општественик⁸⁾, а во Илинденската револуција, револуционер, како и мажот, во борбите за национално и социјално ослободување.⁹⁾ Задоцнетата појава на капиталистичките продукциони односи во Македонија имала за последица, борбата за еманципација на жената не само да ја дели судбината на борбата на работничката класа воопшто, туку и борбата на целиот народ за ослободување. Во условите на животот, кои за македонскиот народ настапиле по Балканските и по Првата светска војна, и со создавањето на Кралството на Србите, Хрватите и Словенците, во чиишто граници влегува само Вардарскиот дел на Македонија¹⁰⁾, биле создадени и објективно нови услови за развитокот на работничкото, а со тоа и на женското пролетерско движење.

Жената во Македонија, носејќи ги во себе сè уште свежите лузни од војните, болката по загубите во семејството и разорениот дом, што столетија на ред беше под ударот на експлоататори и освојувачи, и откако учествуваше заедно со својот народ во национално-ослободителната револуција, во столетието на Октомвриската социјалистичка револуција започнала

6) Социјализам у Турској. в. „Радничке новине.“ Орган Српске социјалдемократске партије и Главног радничког савеза. Београд, бр. 86, 20 јули 1910; Глас македонског пролетаријата, „Радничке новине“, бр. 151, 27 јули 1919; За истиот проблем поопширно види кај д-р Данчо Зографски: Васил Главинов и македонското социјалистичко и работничко движење. Зборник на материјали: Работничкото движење на Македонија до 1929 година. Изд. Институт за национална историја. Скопје 1971.

7) Д-р Данчо Зографски: Развитокот на капиталистичките елементи во Македонија за време на турско владеење. Изд. „Култура.“ Скопје 1967.

8) Повеќе податоци за улогата на учителката во преродбата и во општествено-културниот живот во Македонија од средината на XIX век, воопшто, види кај: Ристо Кантарчиев: Македонското преродбенско училиште. Изд. „Култура.“ Скопје 1965; Манол Пандевски: Учителското движење во Македонија (1893—1912). Изд. „Култура.“ Скопје, 1962.

9) Вера Весковиќ-Вангели: Македонката во Илинденското востание. Илинден 1903. Материјали од симпозиумот по повод 65-годишнината од Илинденското востание. Изд. Институт за национална историја. Скопје 1970, с. 193—207.

10) Архив на Македонија. Скопје. Фонд: III армијска област. инв. бр. 3, 52, 371.

да чекори како наемна работничка, а нејзината борба за потполна еманципација сè повеќе се слевала во борбата на напредното работничко движење за нови општествени односи, за социјализам.¹¹⁾ Затоа и борбата на жената кај нас по својата идеолошка ориентација, уште од самиот почеток, била класна борба и стоела надвор од влијанието на познати феминистички и други слични буржоаски идеологии и движења, што биле карактеристични не само за западните земји, туку и за Кралството Југославија.¹²⁾ Таа реска издиференцираност меѓу женското пролетерско движење и феминистичкото движење била изразена

¹¹⁾ По прашањето на еманципацијата на жената (може сосем слободно да се рече и денеска) постојат различни мислења, кои најчесто се едностранчиви во третирањето на овој мошне чувствителен и сериозен проблем:

Буржоаските теоретичари, најчесто и во најголем број, се приврзаници на старите традиции — основната должност на жената е да биде само домаќинка и мајка, за што впрочем, по нивното длабоко убедување, и природата ја предопредила, оспорувајќи ѝ го притоа правото на секаква општествена дејност и функција;

Втората крајност се сретнува кај оние приврзаници на еманципацијата, кај кои доаѓа до израз идејното создавање на новиот тип на жена. Според нив, жената треба да се стреми кон остварување на општочовечки задачи и да достигне потполна еднаквост со мажот, заборавајќи притоа дека е жена;

Постојат уште многу други теории, кои најчесто овој проблем го третираат парцијално, па така, едни од нив ѝ даваат на жената само политичка слобода, други сексуална слобода, слобода во брачните односи итн.

Меѓутоа, марксизмот како теорија гледајќи го ова важно прашање во неговата севкупност, прв го дава и одговорот за неговото разрешување. Оттука и произлегува дека следбениците и приврзаниците на марксизмот, односно, напредното работничко движење и социјалдемократските партии, а по Првата светска војна комунистичките партии, ја согледале борбата на жената за еманципација не како чисто женско движење, туку како класна борба на работничкото движење. Тие, од становиштето на научниот социјализам ги објасниле и причините за нејзината обесправеност и дискриминација и го покажале патот за разрешување на нерамноправните односи во општеството. А тој пат, преку револуционерната преобразба на општеството, води до укинување на класите, на приватната и личната сопственост и општествената отуѓеност.

¹²⁾ Во развитокот на женското движење воопшто, битни се два правца: феминистичкиот и пролетерскиот. Тие меѓусебно се разликуваат според теоретската поставеност за причините на нерамноправната положба на жената и по принципиелните прашања за патиштата на борбата за ликвидирање на нееднаквоста меѓу половите. Феминистичкото движење, воглавно е движење на жените од буржоаските средини, чија основна смисла и барање е постигнување на правна еднаквост меѓу мажот и жената и не ја зема во обзир економската, социјалната и политичката структура во дадената земја. Пролетерското женско движење, пак, го карактеризира борбата за потполна револуционерна преобразба на општеството, борба за потполна економска и политичка слобода и рамноправност меѓу мажот и жената. Дијаметралната идеолошка разлика меѓу двете движења ја чини основната поента на пролетерското женско движење — класната борба.

во потполната ориентација на жената-работничка и пролетерка кон напредното работничко движење и кон прифаќањето на неговата класна борба.¹³⁾

Борбата за ослободување на работничката класа, жената во Македонија ја прифатила како свој животен кредо, усвојувајќи ја при тоа Лениновата мисла, дека без самостојното учество на жената во политичкиот и јавниот живот не може да стане ни збор за социјализам.¹⁴⁾ Ова пак недвојбено зборува дека во редовите на женското пролетерско движење се всадувало длабоко сознание да нема и не може да дојде до вистинско ослободување на жената без потполното ликвидирање на експлоатацијата, дискриминацијата и потчинувањето во односите меѓу луѓето и народите.

Аспирацијата на жената за рамноправен третман на нејзината личност во општеството е поврзана и со нужноста за длабоките револуционерни општествено-економски промени, вклучувајќи ја тука и промената на свеста, етиката и сфаќањата за моралот на целото општество. Ваквиот разновиден пат на борбата на жената — од еманципацијата до страствен борец за нови општествени односи, за потполно ослободување на човековата личност, — ја трансформирал до вчера анонимната жена во значаен фактор во политичкиот живот на земјата. Имено, таа каталитички ги пополнувала редовите на напредното работничко движење и Комунистичката партија на Југославија, продлабочувајќи ја револуционерната борба на пролетаријатот меѓу двете светски војни, во текот на Народноослободителната војна и Револуцијата, и во повоената изградба на социјализмот.¹⁵⁾

III

Во Кралство Југославија општествено-политичкиот и социјалниот статус на жената во Македонија само привидно останал неизменет. Всушност, нејзината положба значително се влошила, бидејќи, покрај капиталистичката експлоатација на нејзиниот труд, законодавецот не сакал да го разреши нерамно-

¹³⁾ Во периодот меѓу двете светски војни во Вардарскиот дел на Македонија постоеле повеќе од триесетина феминистичко-буржоаски организации. (Види: Емилија Јовановић: Женска удружења у Јужној Србији. Гласник југословенског женског савеза, бр. 4, 30 април 1938). Тие упорно настојувале движењето на прогресивните жени да го скршат од неговата пролетерска насока и да му дадат феминистички карактер. Неприфаќањето на овие тенденции, претставува очигледен доказ на класниот отпор и борбата на жената во Македонија.

¹⁴⁾ Lenin, c.d., Bd. 24, s. 55—56.

¹⁵⁾ Dušan Petrović-Šane: Borba za ravnopravnost žene — neodvojivi je deo borbe za dalji razvoj samoupravljanja, za revolucionarni preobražaj društva. Aktuelni problemi unapređenja društvenog položaja žene. Izd. Savezna konferencija SSRNJ. Beograd 1976, s. 6.

правниот статус на жената. Видовденскиот устав од 1921 година, како и Октроисаниот устав од 1931 година, не ѝ дале законски можности на жената за учество во политичкиот живот на земјата. Немајќи политичка рамноправност, жената автоматски била поставена во подредена положба, затоа што „кога законодавецот не ја изедначува жената со мажот, тогаш таа останува во „домашно ропство“ таа е „домашна робинка“, бидејќи ја загушува најпипавата и најтешката работа во кујната и воопшто во домаќинството и семејството, која работа и најмногу го заглупува човекот.“¹⁶⁾ Од овој факт произлегуваат и сите останати консеквенции кои и формално ја диктирале општествено-правната положба на жената и ја продлабочувале нејзината општествена дискриминација. Нејзината нерамноправност била манифестирана и со немањето можност за школување, поради што бројот на неписмените жени и женската младина бил во постојан растеж.

Законодавецот, одземајќи ѝ го правото на жената да учествува во јавниот живот на земјата, се погрижил нејзината дискриминација во Македонија да добие уште поостра форма со воведувањето на стариот Српски граѓански закон од 1844 година. Параграфот 920 од овој закон ја изедначувал жената со малолетниците и малоумниците, одземајќи ѝ го, на тој начин, секое право за слободно делување. Примената на овој одамна преживеан закон, со кој била санкционирана нерамноправната положба на жената, бил во непомирлив расчекор со развитокот на општествените односи. Жената во Македонија (како што тоа впрочем бил случај и на целата територија на Кралството Југославија), наспроти катадневните гласни прокламации на владеечките кругови дека нејзиното место е исклучиво меѓу децата и семејството, со што тие најаргументирано ги бранеле и своите ставови во неприфаќањето барањата на жената за право на глас и слободниот избор на професија, — всушност, од самите нив, била извлечена од сопствениот дом и фрлена во вителот на жестоката капиталистичка експлоатација. Во борбата за егзистенција, по познатите капиталистички норми, жената била принудена по најниска цена да го продава својот труд, станувајќи основна работна сила во текстилната и тутунската индустрија, како и наемна работничка, аргатка, во земјоделското стопанство. Не помалку била експлоатирана жената на село, чиј труд вложен во земјоделскиот производ бил најниско вреднуван и не бил ниоддалеку доволен да му обезбеди услови за живот на селското семејство, кога притоа се имаат предвид и неисполнените очекувања за спроведување на ветената аграрна реформа. Сето тоа довело до распаѓање на селските домаќинства, до пауперизација на ситниот селанец, од што најмногу била погодена селанката.

¹⁶⁾ Lenjin: Izabrana dela. Izd. „Kultura.“ Beograd 1960, s. 17.

Меѓутоа, веќе помалку економски зависната жена ја отпочнува својата борба за економска еднаквост, борбата — за еднаков труд — еднаква заработувачка, која борба неизоставно ја довела и во редовите на напредното работничко движење и КПЈ. Нужно е да констатираме дека класната осознаеност на жената одела побавно од степенот на нејзината економска независност. Во овој, за положбата на жената, судбоносен чин, КПЈ одиграла решавачка улога, бидејќи нејзината класна борба се засновала на творечката примена на марксизмот-ленинизмот во југословенската стварност. Таа систематски работела на класното осознавање и социјалистичкото воспитување на работничката, а борбата на жената за рамноправност ја прифатила како составен дел на својата програма и на борбата на работничката класа за нови општествени односи. Во таа смисла КПЈ презела широки мерки за афирмација на борбата на жената за еднаквост и за проширување и продлабочување на револуционерната платформа во напредното работничко и комунистичко движење. КПЈ пристапила кон систематско прифаќање на жената, која како работничка и интелектуалка, сопруга и мајка, а особено — селанката, живеела обесправена под силниот притисок на патријархалното семејство и во стегите на капиталистичките општествени норми и експлоатација.

КПЈ, како единствена политичка партија, за која жената била само повеќе угнетуваниот дел од пролетаријатот и со еднакви права меѓу своите соборци, во документите на Конгресот на обединувањето на социјалдемократските партии и организации во Кралството Југославија (април 1919) и во Програмата на КПЈ, пред општествената јавност директно и револуционерно го поставила барањето на жената за еднаквост.¹⁷⁾ Во „Подлогата на обединувањето“ е нагласено дека „СРПЈ-комунисти не се бори за нови привилегии, туку за укинување на класното владеење, а со тоа и на самите класи, а за еднакви права и еднакви должности на сите без разлика на пол и потекло.“¹⁸⁾ Со документите на Обединителниот конгрес, за првпат во историјата на народите на Југославија, борбата на жената за еманципација била оценета како класна борба. Оваа констатација прераснала во силен покренувач за масовното вклучување на жената во политичката борба на пролетаријатот. А кага на 20 април 1919 година во рамките на Обединителниот конгрес дошло до обединување и на женското пролетерско движење во единствено социјалистичко (комунистичко) женско движење, била формирана и организацијата на „Жените социјалистки (комунистки)“ во Југославија.¹⁹⁾

¹⁷⁾ Историјски архив КПЈ. Београд 1948, том II, с. 12.

¹⁸⁾ Исто.

¹⁹⁾ „Радничке новине“, бр. 51, 6 март 1919 и бр. 113, 13 мај 1919; Статут жена социјалиста — комуниста, в. „Једнакост.“ Орган жена социјалиста — комуниста Југославије. Београд, бр. 1, 1 март 1920.

На основачката конференција бил избран Централен секретаријат на Организацијата и било одлучено да се отпочне со издавањето на весникот „Једнакост“, како орган на жените социјалистки (комунистки) на Југославија. Потоа бил донесен и предлогот на Статутот на Организацијата, со забелешка, дека тој произлегува од Статутот на СРПЈ(к), со тоа што „Жените социјалистки — комунистки“ ја усвојуваат минималната и максималната програма на Партијата на комунистите на Југославија, себе се сметаат како дел од партиската целина. Тие едновременно ја исклучувале секоја посебна организација на жените, сметајќи се како „извршен одбор за агитација и организирање на жените.“²⁰⁾

Во однос на организационото поставување, во одредбите на првиот дел на Статутот, било предвидено да се формираат Покраински секретаријати на Организацијата,²¹⁾ потоа месни секретаријати, а тие, таму каде што ќе постојат услови, да формираат по селата свои поверенства. Вториот дел на Статутот се однесувал на формирањето „Организација на младите“ и детската група „Будукност“, која имала задача да ги прифати и организира децата на работниците, што пред женското комунистичко движење се поставило како мошне важна и сериозна задача.

Во текот на 1919 година, со обновувањето на социјалдемократските организации по војната, иако сè уште непостоело организирано женско движење во Македонија, револуционерниот подем што беше ја опфатил работничката класа се чувствувал и меѓу жените, кое било изразено со нивното самоиницијативно учество во акциите на напредното работничко движење.²²⁾ По Конгресот на обединувањето и формирањето на Централниот секретаријат на „Жените социјалистки-комунистки“, бил формиран и Покраинскиот секретаријат на социјалистките-комунистки во Македонија.²³⁾ Потоа се отпочнало со формирање на месните секретаријати. Досегашните истражувања со сигурност го потврдуваат постоењето на месните секретаријати на „Жените социјалистки-комунистки“ во Скопје и Кавадарци. Биле правени обиди за формирање секретаријати во Велес и Куманово, но низ

²⁰⁾ Исто.

²¹⁾ Се предвидувало да се формираат Покраински секретаријати во Белград, Загреб, Сараево, Скопје, Осјек, Нови Сад, Сплит и Цетиње.

²²⁾ Извршујемо наше задатке. в. „Социјалистичка зора.“ Орган на КПЈ за Македонија и Стара Србија. Скопје, бр. 1, 1 февруари 1920.

²³⁾ Во постојната документација не можевме да дојдеме до податоци за постоењето на Покраинскиот секретаријат на „Жените социјалистки — комунистки“, ниту пак за неговиот состав. Единствен извор, кој укажува на неговото постоење, е извештајот на Централниот секретаријат на „Жените социјалистки — комунистки“ на Југославија, објавен пред Вуковарскиот конгрес на Партијата во весникот „Једнакост“ од 15 јуни 1920.

архивската и друга документација не дојдовме до податоци за нивното постоење.

Основачкото собрание на скопските социјалистички во присуство на голем број жени и партиско членство било одржано на 29 февруари 1920 година.²⁴⁾ Собранието енергично и едногласно ја подвлекло основната задача на Организацијата „почесто да свикува собири и да организира предавања за агитација и оспособување на жените за борба во редовите на пролетаријатот.“²⁵⁾ На 12 септември 1920 година социјалистките во Кавадарци го избале својот местен секретаријат.²⁶⁾

Со формирањето на Покраинскиот и месните секретаријати на „Жените социјалистички-комунистички“ организирањето на жената и нејзиното социјалистичко образование навлегле во нова, повисока фаза. Особено внимание им било посветувано на работничките, чија положба, по Првата светска војна поради безработицата и поскапувањето на животните трошоци, знатно се влошила. За бројот на вработените жени и нивната положба, немаме исцрпни податоци. Но и она што низ документацијата и напредниот печат го сретнуваме како парцијален податок, е доволно за да ја илустрира нивната исклучително тешка положба.

Во Македонија најголемиот број на вработените жени бил концентриран во текстилната и тутунската индустрија (монополите), а помал во поштенско-телеграфската струка. Бидејќи тие многу често биле вработувани и како сезонски работнички, не биле пензионо осигурани, не им било решено прашањето на боледувањето и мајчинството кое се сметало исклучително приватна работа на жената. Дискриминацијата на работничката не знаела за граници. И кога таа, заедно со работниците, учествувала во акциите за покачување на заработувачката, или во конкретниот пример за зголемување на додатокот за скапотијата, висината на добиениот додаток за жената изнесувал за половина помалку од онаа на мажот, односно работникот.²⁷⁾ Низ економско-политичките судири и противречности, жената јасно ги

²⁴⁾ Историски архив на КПМ. Скопје, 1949, том I, с. 104.

²⁵⁾ За првиот состав на Месниот секретаријат, не постојат податоци. На собирот на „Жените социјалистички — комунистички“, одржан на 29 август 1920 година во просторите на Работничкиот дом во Скопје, бил избран нов секретаријат во состав: за претседателка — Џаја (Савка) Тасиќ, истакнат организатор и масовик во напредното работничко движење во Скопје, а за членови: Даринка Стојановиќ, Костадина Филипова, Роса Плавева, Катица Горѓевиќ и Ана Горѓевиќ. (Види: Секретаријат „Жена комуниста.“ в. „Социјалистичка зора“, бр. 76, 11 септември 1920).

²⁶⁾ За членови на Месниот секретаријат биле избрани: Лимба Горенчева, Родна Миткова, Зора Ресавска, Фроса Шандурева, Јорданка Ресавска и Мара Миткова (Види: Историски архив на КПМ, том I, кн. 2, с. 656).

²⁷⁾ „Радничке новине“, бр. 113, 13 мај 1919

осознава причините за сопствената нерамноправна положба и деградацијата на работното место, која, по нејзиното длабоко уверување, може да биде изменета само ако се вложат напори за надраснување на традиционалната поделба на трудот и улогата на половите во него.

Во легалниот период на КПЈ жените активно се вклучиле во синдикатот и преку оваа работничка организација воделе борба против својата нерамноправна положба. Тие извеле и низа значајни акции, кои се слеале во општиот полет на работничкото движење. Така, на пр., во почетокот на март 1920 година тие учествувале во тарифната акција на Сојузот на кројачките работници во Скопје²⁸⁾, а во ноември истата година штрајкувале, барајќи повторно зголемување на заработувачката и 8 часовно работно време.²⁹⁾ Во април 1920 година жените учествувале во подготовките на штрајкот на Сојузот на монополските работници во Скопје³⁰⁾, во прославувањето на Меѓународниот ден на жената и Први мај.³¹⁾

Во борбата за афирмација личноста на жената како борец за рамноправни општествени односи, КПЈ се ангажирала со акции и за законско разрешување на нерамноправната положба на жената, покренувајќи ја во акција за барање на општо пасивно и активно право на глас, што во борбата за еднаквост, за жената, претставувало прашање од витално значење. КПЈ покренувајќи ги жените во акција за барање на изедначување пред законот, не се ограничила исклучиво на актуализирањето на женското право на глас. При одржувањето на општинските и парламентарните избори во 1920 година, КПЈ скоро без исклучок ги повикувала жените да учествуваат во предизборните подготовки, во агитацијата за листата на комунистичките пратеници, демонстрирајќи ги пред јавноста, и по тој повод, своите ставови по прашањето за еднаквост меѓу половите.³²⁾ Со марксистичкиот приод во разрешувањето на нерамноправниот статус

²⁸⁾ Историски архив на КПМ, том I, кн. 1, с. 89.

²⁹⁾ Исто, кн. 2, с. 943.

³⁰⁾ Меѓу организаторите на штрајкот на монополските работници во Скопје посебно се истакнале комунистичките Персида Трифунова, Роса Плавева и Софија Младеновиќ. (Види: Штрајк монополских радника-ца. в. „Социјалистичка зора“, бр. 23 и 24 (април) 1920).

³¹⁾ Женама — комунистима! в. „Социјалистичка зора“, бр. 22 (април) 1920; Прослава у Скопљу. в. „Радничке новине“, бр. 115, мај 1920; Р[атко] Жунџи: Први мај у Битољу. в. „Социјалистичка зора“, бр. 33, 23 мај 1920.

³²⁾ Во в. „Социјалистичка зора“ бројни се написите кои зборуваат за ангажирањето на жените во предизборната кампања за општинските и парламентарните избори во 1920 година. (Види: в. „Социјалистичка зора“, бр. 12, 18 февруари 1920; бр. 13, 10 [март] 1920; бр. 58, 16 август 1920; потоа Орде Иваноски: Скопската комунистичка општина. Гласник на Институтот за национална историја. Скопје 1960, бр. 3, с. 31—45.

на жената, КПЈ практично јавно не го прифаќала и го отфрлала дискриминаторскиот став на законодавецот, кршејќи ги традиционалните и конзервативни норми на буржоаското општество по прашањето на жената.

Нужно е да се подвлече дека грижата на КПЈ во организирањето на жената не била прекратена ни во нелегалниот период на Партијата, кога таа паднала под ударот на Обзнаната (декември 1920), за наскоро потоа, КПЈ и напредното работничко движење да дојдат под страотниот режим на Законот за заштита на државата. Овој закон комунистичката активност ја прогласил за злостор, а за комунистите и нивните симпатизери пропишувал најстроги казни, вклучувајќи ја и казната смрт. Овој ист период од историјата на КПЈ го карактеризираат и острите фракциски борби. Меѓутоа, здравите партиски кадри со огромни усилби во условите на длабока нелегалност, терор, прогонувања и затворања и бројните политички убиства извршени врз познатите револуционери и партиски раководители, изнаоѓале нови, соодветни форми за работа меѓу жените и женските партиски кадри, како и меѓу широките народни маси. Резолуциите и заклучоците на Централниот комитет на КПЈ, написите во органот на Партијата „Пролетер“, како и во напредниот печат, а особено сние кои го третирале проблемот на разрешувањето нерамноправниот статус на жената, директно влијаеле на политичката мобилизација на жената и ги одредувале смерниците на нејзините акции, афирмирајќи ја како борец со безпрекорен револуционерен морал.

Со формирањето на Независната работничка партија на Југославија (јануари 1923), доаѓа до извесно легализирање и обновување дејноста на пролетерското женско движење и до формирањето, во рамките на НРПЈ, на Централниот секретаријат на жените.³³⁾ Наскоро во Скопје бил формиран Областен секретаријат на жените, чија главна задача се состоела во активирањето на женското пролетерско движење, преку политичка и културно-просветна работа меѓу работничките, нивното синдикално организирање и покренување во економска и политичка борба. Од жените се барало активно учество во сите акции на напредното работничко движење, кои илегалната КПЈ ги водела во тоа време.

Потребата од поширокото организирање и афирмирањето борбата на жената биле диктирани и од фактот на сè побројната вработеност на жената и сè пошироките размери на белиот

³³⁾ На 5 август 1923 година, во Белград, бил формиран Централен секретаријат на жените. Бил изработен и привремен статут и се отпочнало со создавање и обновување на организациите на жените. (Vidi: Pregled istorije Saveza komunista Jugoslavije. Izd. Institut za izučavanje radničkog pokreta. Beograd 1963, s. 117).

терор.³⁴⁾ Само за пет години (1923—1928), бројот на вработените жени се зголемил за 50%, додека бројот на машката работна рака само за 30%.³⁵⁾ Овој податок, сам за себе зборува доволно јасно за експлоатацијата на женскиот труд, особено силно изразена во годините на светската економска криза, која во Кралството Југославија се чувствувала со целата своја жестина и последици.

Поради сето ова, како и поради зголемената опасност од војната, IV конгрес на КПЈ (1928) укажал на потребата од уште поенергичното организирање на работничките и на жените од работниците во синдикалните и другите пролетерски масовни организации. Конгресот ја прифатил и Резолуцијата на Партијата за работа меѓу жените, со која се настојувало да се изгради партиски апарат за работа меѓу жените, во кој мораат да влезат работнички од индустриските претпријатија и фабриките. Резолуцијата инсистирала при Централата на КПЈ да се формира Комисија за работа меѓу жените, која под раководство на Централниот комитет на КПЈ ќе ја организира работата околу прифаќањето на работничките и селанките. Во таа смисла е и програмската статија на „Пролетер“ од 1930 година „Нашата кампања по повод 8 март“, која се залага за целосно учество на жената на партискиот живот, искажувајќи потполна доверба кон нејзините организаторски способности. Истата статија сугерира дека „на работничките [треба] да им се доверуваат одговорни задачи во текот на неколку години“, подвлекувајќи дека е „нужно да се манифестира постоењето на заеднички борбен фронт меѓу машките и женските членови на работничката класа, нужно е да се докаже на дело дека комунистите се грижат и борат за интересите на женските работни маси, бидејќи тоа се интереси на целиот пролетаријат“.³⁶⁾

Периодот од 1931 до 1935 година го карактеризира живото учество на жената во разните работнички, студентски и селски акции со кои раководи КПЈ. Такви се Првوماјските собири и манифестации борбата за демократски права, против нацио-

³⁴⁾ Напредното работничко движење и прогресивниот печат во Европа бидејќи, белиот терор земал сè поголем замав, во странство се формирале комитети за борба против истиот, чии членови биле познати научни работници, писатели, политичари и новинари (Види: Schluss die antifaschistische Front zum Kampf gegen die Blutherrschaft in Jugoslawien. Internationale Presse Korrespondenz, № 91, 24 September 1929, стр. 2198—2199; Folgende neue Morde in Mazedonien. Internationale Presse Korrespondenz № 97, 15 oktober 1929, с. 2337 итн.).

³⁵⁾ Izrabljivanje žena. „Proleter“. Organ Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije, br. 4, juli, [1929], str. 22, ili fototipsko izdanje: Proleter 1929—1942. Izd. Institut za izučavanje radničkog pokreta. Beograd 1968, s. 34.

³⁶⁾ Naša kampanja povodom 8. marta. „Proleter“, br. 11, 15 februar 1930, s. 2 (54).

налното угнетување, за подобрување положбата на работничката класа, против фашизмот и војната. Овие две последни акции, особено од 1935 година, прераснале во силно изразено антифашистичко и антивоено движење, во кое покрај членовите на Партијата и СКОЈ и нивните симпатизери, учествувале и прогресивните сили во земјата, давајќи му во годините пред војната масовен карактер.

Ангажирањето на жената во акциите на напредното работничко движење во условите на монархофашистичката диктатура и засилениот бел терор, ја манифестира нејзината политичка зрелост. Воедно тоа беше и манифестација на готовноста на работничката и интелектуалката и воопшто на жената од градот и селото да се бори до крај против угнетувањето и презирот во кои ја држеше капиталистичкото општество, против фашистичките поробувачки методи и крвавиот бел терор, против разните женски псевдо-милосрдни друштва и социјалфашизмот „кои со пацифистички фрази го помагаат подготвувањето на војната“.³⁷⁾

Прогласот, резолуциите и заклучоците на IV земска конференција (24—25 декември 1934) за создавање на антифашистичкиот фронт и борбата против реакционерната надворешна и внатрешна политика на режимот, за остварување на акционото единство на пролетаријатот, односно за создавање на единствен фронт на работничката класа и национално угнетените народи, за засилување дејноста на КПЈ во синдикалното движење и прераснувањето на економскиот штрајк во политички, како и заклучокот за помасовно учество на жената во акциите на работничката класа³⁸⁾, и уште повеќе ги раздвижиле жените и внесле нова револуционерна содржина во нивната дејност.

Иако резолуциите и заклучоците на IV земска конференција на КПЈ стасале во Македонија во времето кога монархофашистичката влада на Кралството Југославија многу педантно го спроведувала Законот за заштита на државата вршејќи масовни апсења на комунистите³⁹⁾, наскоро биле видливи и првите резултати. Веќе во текот на 1935 година партиската организација во Македонија отпочнала со организирање на политички предавања за жените по градовите, фабриките и поголемите индустриски претпријатија. Активистките, пак, по директива на КПЈ ги ползувале постојните женски друштва за својата револуционерна дејност, а онаму, каде затоа имало мож-

³⁷⁾ Radne žene 1. maja — u borbu. „Proleter“, Beograd br. 12, 1 maj 1930, s. 4 (60).

³⁸⁾ IV Zema[lska] konferencija KPJ. Saopštenje CK KPJ. Proleter, br. 1, januar 1935, s. 1 (335); Proglas IV Zem[aljske] Konferencije. „Proleter“, br. 2—3, februar—mart 1935, s. 1—8 (351—358).

³⁹⁾ Velika hapšenja u Zagrebu, Ljubljani i Skoplju. „Proleter“, br. 1, sječan[je] 1934, s. 12 (274).

ности формирале и женски секции. На тој начин, тие го разбиле обрачот на своето илегално делување и создале реални можности за воспоставување на поширок контакт со женските работни маси, особено преку широката мрежа, на работничките културно-уметнички друштва „Абрашевиќ“. Слична улога одиграла и „Женската потрошувачка задруга“ во Скопје⁴⁰⁾ и Битола⁴¹⁾, „Трезвената ложа“ во Прилеп⁴²⁾, клубовите на „Есперанто“, а особено популарните и многу често масовно посетите излети и другарски вечери.⁴³⁾

Како резултат на сè поголемото ангажирање на жената во класната борба на пролетаријатот, а особено со нејзиното членување во Обединетиот работнички синдикален сојуз (Ујединени раднички синдикални савез Југославије — УРС), биле изведени и повеќе значајни акции и штрајкови. Штрајкачкиот бран најпрвин ги зафатил текстилните работнички во Куманово (есента 1935)⁴⁴⁾, потоа во Битола (1938)⁴⁵⁾ и во Скопје (1940).⁴⁶⁾ Скоро едновременно со текстилните, штрајкувале и тутунските работници во Струмица (1936)⁴⁷⁾, Прилеп (1938)⁴⁸⁾, Велес (1939).⁴⁹⁾

⁴⁰⁾ Основале смо задругу. в. „Наша реч“. Скопје, бр. 20, 1940.

⁴¹⁾ Пред војната во Битола работеше Женската набавнопродајна задруга. Секавање на Нада Богданова. Сп. „Просветена жена“, Скопје, бр. 3, 1955, с. 3.

⁴²⁾ Ценка Тутеска и Ратка Крстеска: Учество на жените во Прилеп во НОВ и Народната револуција. Прилеп и Прилепско во НОВ 1941. (Материјали од научниот собир). Изд. Општински одбор на Сојузот на здруженијата на борците од НОВ — Прилеп, „Култура“ — Скопје 1976, с. 414.

⁴³⁾ Стенографски белешки. Разговор со учесничките во женското пролетерско движење во Македонија во периодот меѓу двете светски војни на тема: Развитокот на женското движење во Македонија и улогата на женските организации. Скопје, редакција на сп. „Просветена жена“, мај 1969, ракопис.

⁴⁴⁾ Според секавањето на Велка Попоска, активен учесник во напредното работничко движење во Куманово меѓу двете војни и учесник во штрајкот на кројачките работнички.

⁴⁵⁾ Штрајк текстилних радника у Битољу, в. „Радничке новине“, бр. 39, 23 септембар 1938 и бр. 40, 30 септембар 1938; Д-р Трајче Грујоски: Битола — Дејствијата на основните фактори врз општествено економскиот развиток. Изд. Друштво за наука и уметност, Битола, с. 101.

⁴⁶⁾ Штрајк радника у текстилној фабрици „Вардар“; Штрајк радника у радионици ћилима у Скопљу. в. „Наша реч“, бр. 20, 1940.

⁴⁷⁾ Д-р Манол Пандевски — Ѓорѓи Стоев-Трнката: Струмица и Струмичко низ историјата. Изд. Општински одбор на Сојузот на здруженијата на борците од НОВ — Струмица Струмица 1969, с. 371—376.

⁴⁸⁾ Борба у Прилепу. в. „Радничке новине“, бр. 16, 15 април 1938; Прилеп и Прилепско низ историјата. Изд. Општинско собрание и Сојузот на здруженијата на борците од НОВ — Прилеп. Прилеп 1972, кн. 2, с. 78—80.

⁴⁹⁾ Архив на Македонија. Скопје. Фонд: III армијска област, фотокопија, инв. бр. 513; Никола Кирков, Милан Сланев: Бараме леб... (Записи од работничкото движење во Велес 1937—1941). Изд. Работнички универзитет, Титов Велес 1959, с. 109—127.

Во напредниот печат сретнуваме податоци и за штрајкот во прехранбената индустрија во Скопје (1940), во која биле вработени голем број жени⁵⁰⁾, како и за многу други акции.

Нови, значајни импулси во политичкото ангажирање на жената и афирмацијата на нејзината борба за еднаквост, забележени се во анализите на напредното работничко движење од 1937 година, со формирањето на новиот Централен комитет на КПЈ на чело со Јосип Броз Тито, кога отпочнала и најзначајната етапа во консолидацијата и јакнењето на партиските редови. Во овој период, КПЈ поставувајќи си за цел продлабочување на револуционерната борба, пристапува кон широк прием на жената во членството на Партијата, забрзано работејќи на нејзиното оспособување за работа во раководните форуми, што како најважна организациона задача беше поставено на мајското советување на ЦК КПЈ во 1939 година.⁵¹⁾

Со растечката опасност од војната и фашизмот во есента 1939 година пред донесувањето на новиот изборен закон КПЈ со целата своја актуелност одново го покренува барањето на жената за еднакво активно и пасивно право на глас. Укажувајќи на сè она што како последица од војната и фашистичката инвазија на земјата ја погодува жената, таа на ова барање, кое имало чисто класен карактер, му приоѓа творечки, од становиштето на своето марксистичко определување. Успевајќи да ги заинтересира и покрене во акција и делот од дотогаш инертните за политичка борба жени, КПЈ извршила широка политичка мобилизација и ги заинтересирала жените од сите општествени слоеви за современите политички настани. Борбата на жената за право на глас добила нова, поширока, димензија, изразена преку огорчениот антифашистички и антимилитаристички протест. Во оваа борба бил вткаен и национално-ослободителниот момент, кој му дава и специфично обележје на женското пролетерско движење во Македонија.

По иницијатива на КПЈ, октомврискиот број на списанието „Жена данас“⁵²⁾ кое одиграло мошне значајна улога во спроведувањето линијата на КПЈ меѓу широките женски маси,

⁵⁰⁾ Штрајк радника у фабрици конзерва „Факир“. в. „Наша реч“, бр. 20, 1940.

⁵¹⁾ Zemaljsko savetovanje KPJ. „Proleter“, br. 1—2, januar—februar 1940, s. 3, 6—7 (645, 648—649).

⁵²⁾ Првиот број на сп. „Жена данас“ излегол во Белград 1936 година на иницијатива на КПЈ, а го покренала група на членки на КПЈ и антифашистки. Списанието редовно излегувало до ноември 1940 година, кога полицијата го забранила. На Првата конференција на АФЖ на Југослвијаа (Босански Петровец, декември 1942), било одлучено сп. „Жена данас“ да биде обновено, овој пат како орган на АФЖ на Југославија. Од 1945 година списанието почнува редовно да излегува во Белград, како Орган на АФЖ на Југославија, потоа на Сојузот на женските друштва на Југославија и сега како издание на Конференцијата за општествена активност на жените на Југославија.

објавило Апел „до сите жени, женски организации, феминистички, просветни, до сите сталешки и стручни организации, синдикатите и младината, до сите јавни работници и политички личности, до сите борци за правата на човекот“ за да ја поддржат акцијата на жените за право на глас и да придонесат за нејзината масовност.

Оваа револуционерна задача што пред жената ја поставила КПЈ и која се борела за нејзиното решавање, отворала широки хоризонти на творечкиот полет на жената. „Апелот“ обраќајќи се до жените од сите слоеви и професии, се залагал да ја извлече жената од нејзината изолираност, и директно влијаел на нејзиното активирање во политичкиот живот.

Апелот имал силен одглас и меѓу жените во Македонија, а носители на акцијата скоро насекаде биле комунистките, напредните жени и младинките. Со својот ентузијазам, во оваа акција, особено се истакнале селските учители. За успешно спроведување на акцијата околу собирањето на потписите за петиција со која се барало еднакво право на глас и за жените од „владата на спогодбата“, во некои градови на Македонија биле формирани акциони одбори, а во Скопје и Тетово биле одржани јавни собири.⁵³⁾ Со јасна претстава што очекуваат со добивањето на политичката рамноправност, жените аргументирано го образложувале своето барање за еднакво активно и пасивно право на глас, за сите жени во сите законодавни и управни тела, во слободните и тајни избори. Извојувањето на правото на глас се сметало како основно средство во борбата за ликвидирање на постојната политичка и економска нееднаквост и дискриминацијата на жената во општествениот живот.

Напредниот печат во Македонија ѝ дал полна поддршка на оваа голема акција на напредните жени. Како резултат на нивното огромно залагање и насоките што КПЈ ги дала за остварување на поставената цел, според податоците со кои располагаме, во Македонија биле собрани повеќе од 30.000 потписи за петицијата. Изненадувачки е податокот дека 58,6% од оние кои го дале својот „потпис“ за петицијата, биле неписмени.⁵⁴⁾ Меѓутоа, и покрај сбемените и солидни подготовки и масовниот одзив на жените, и оваа акција, како и поранешните, останала само барање и не нашла свое разрешување во законските параграфи на Кралството Југославија.

Со избувнувањето на Втората светска војна во 1939 година, пред Партијата се поставила нужноста од уште поангажирано учество на жената во работничкото и комунистичкото движење. Имено затоа и V земска конференција на КПЈ (октомври 1940),

⁵³⁾ Кроз село и град, сп. „Жена данас“, Београд, бр. 26, јануар—февруар 1940, с. 14.

⁵⁴⁾ Исто, с. 11—12.

критички се осфрнала на работата на Партијата меѓу жените. Конференцијата констатира дека не е доволно само нивното масовно ангажирање во антифашистичкиот фронт, туку е потребно на жените да им бидат доверени одговорни задачи во времето на војната која е на прагот.⁵⁵⁾

Спроведувајќи ги одлуките на Мајското советување од 1939 година и V земска конференција од 1940 година, КПЈ во Македонија веќе во 1940 година настојувала во составот на сите месни комитети на КПЈ да бидат застапени жените. Тие најчесто биле ангажирани во секторите за работа со жените и младинките, во СКОЈ и институцијата на „Црвената помош“. Освен тоа, во духот на V земска конференција, а за поефикасно делување на Партијата меѓу жените, при месните комитети на КПЈ во Македонија биле формирани комисии за работа со жените. Така, КПЈ, ја воспитувала жената во доследен револуционерен борец, а преку идеолошко-политичката работа во неа ги развила и потенцирала оние способности, кои наскоро стануваат карактеристична особина на учесничките во Народноослободителната војна и Револуцијата.

Највисокиот револуционерен домен и највисокиот степен на афирмацијата на слободното делување и одлучување на жената од Македонија, односно Југославија, биле изразени во нејзиното масовно учество во НОВ и Револуцијата (1941—1945).⁵⁶⁾ Еднаква во правата и обврските меѓу своите другари, жената, Прогласот на ЦК КПЈ за вооружено востание против фашистичките окупатори на земјаа, го примила и го доживеала како свое единствено раководно начело за револуционерна акција. На жената, која во предвоениот период се афирмирала во класно свесен борец, антифашист и интернационалист, НОВ и Револуцијата ѝ ги пружиле долго очекуваните реални можности за енергична пресметка со фашизмот и борба против денационализаторската и асимилаторската политика на германскиот, бугарскиот и италијанскиот окупатор, борба за национално и социјално ослободување, борба, во која биле вткаени сите нејзини револуционерни стремежи за отфрлување на двојното ропство и за здобивање со статусот на слободна личност во новото социјалистичко општество. Со полна верба во Партијата и сопствените сили, храбра и самопрегорна, жената учествувала во НОВ масовно, како во заднината, така и во првите борбени редови, што на востанието и му го даде општонародниот карак-

⁵⁵⁾ Rezolucija V. zemaljske konferencije Komunističke partije Jugoslavije... Rad među ženama. „Proleter“, br. 1, januar 1941, s. XII (772).

⁵⁶⁾ За масовното учество на жената од Македонија во НОВ и револуцијата види: Зборник на документи за учеството на жените од Македонија во Народноослободителната војна и револуција 1941—1945. Изд. Институт за национална историја и Конференцијата за општествена активност на жените на Македонија. Скопје 1976.

тер. Ова масовно учество на жената беше и сатисфакција за повеќегодишните напори на КПЈ во формирањето на новиот тип на жената револуционер. Тоа е и резултат на визијата на КПЈ и напредното работничко движење што беше поставена на почетокот на востанието — промена на општествените односи и воспоставување на социјалистичко општество на потполно рамноправни народи и народности во Југославија, со што револуционерно се менувала и положбата на жената во општеството.⁵⁷⁾ Учеството на жената во НОВ и Револуцијата на југословенските народи и народности, било израз и на револуционерниот порив што таа во себе го носела низ долгиот ѓд на бурната историја на својот народ, творечки осмислен низ марксистичкиот приод на КПЈ во разрешувањето на нерамноправната положба на жената, како и во правилниот приод на КПЈ кон разрешувањето на националното прашање.⁵⁸⁾

На Првата земска конференција на Антифашистичкиот фронт на жените на Југославија, одржана во виорот на војната во декември 1942 година на слободната територија во Босански Петровац, Врховниот командант на Народноослободителната војска и партизанските одреди на Југославија, Јосип Броз Тито, ѝ оддаде високо признание на жената, за нејзиниот легендарен хероизам и пожртвуваност.⁵⁹⁾ Декларацијата на АВНОЈ, како и на АСНОМ за еднаквите граѓански права, Декларации кои гарантираат еднакви права без разлика на пол, национална, верска и друга припадност, само санкционира една евидентна, постојана положба на статусот на жената. Народноослободителната војна и Револуцијата го создадоа новиот тип на жена, рамноправна и слободна, која во новото самоуправно социјалистичко општество им даде полн замав на своите творечки способности и потенцијали.

⁵⁷⁾ Јосип Броз Тито: Говори и статии. Изд. „Култура“. Скопје 1965, с. 240.

⁵⁸⁾ Лазар Колишевски: Аспекти по македонското прашање. Изд. „Култура“. Скопје 1962, с. 170, 407—408.

⁵⁹⁾ Друг Тито нама и о нама. сп. „Жена данас“, бр. 31, јануари 1943, с. 3.